

halucinacijama, pa se njegovo tumačenje individualno nesvesnog (*anima*) i kolektivno nesvesnog (*animus*) zasniva upravo na tome. Savremeni, široko rasprostranjeni spiritizam (spiritualizam) temelji se na animističkom shvatanju. Popularni »antropološki izveštaji« Karlosa Kastanjede predstavljaju, u toku poslednjih decenija XX veka, svedočanstva o još veoma živom animizmu u Centralnoj Americi.

☉ religija ☉ evolucionizam

B. Đurović

anketa (fr. *enquête* – istraga, istraživanje). Istraživački pristup koji omogućava prikupljanje podataka od većeg broja ispitanika na širem geografskom prostoru u kraćem vremenskom periodu. Postupci za prikupljanje podataka putem *a.* su: (1) poštanski upitnik, (2) personalni intervju i (3) telefonski intervju. U savremenim uslovima, zahvaljujući sve većoj upotrebi računara, kao alternativa poštanskom upitniku i telefonskoj *a.*, javlja se *a.* putem elektronske pošte.

(1) *Poštanski upitnik*. Prikupljanje podataka vrši se pomoću upitnika koji se putem pošte odašilje ispitanicima. Zbog izostajanja kontakta između anketara i ispitanika, poštanski upitnik se smatra bezličnim anketnim postupkom. Prednostima poštanskog upitnika smatraju se:

- Manji troškovi. Svi troškovi svode se na troškove planiranja istraživanja, uzorkovanja, umnožavanja upitnika i poštarine. Obrada i analiza podataka su, takođe, jednostavniji i jeftiniji u odnosu na druge anketne metode.

- Izbegava se mogućnost pojave anketarske greške, tj. izostaju greške koje nastaju usled ličnih karakteristika ispitivača i razlika u njihovim veštinama.

- Veća anonimnost. Odsustvo anketara obezbeđuje veću anonimnost za ispitanika. Anonimnost je naročito značajna kada je predmet istraživanja osetljiv za ispitanike, npr. ispitivanje intimnog života ispitanika.

- Poštanski upitnik je prikladan kada pitanja zahtevaju da se o njima razmisli, ili da se provere podaci sadržani u dokumentima.

- Poštanski upitnik omogućava da se, po minimalnim troškovima, obuhvati široko geografsko područje. Ako je stanovništvo koje se istražuje rasprostranjeno na širokom geografskom području, u pojedinim slučajevima poštanski upitnik može predstavljati i jedini primenljiv postupak za prikupljanje podataka.

Osnovni nedostaci poštanskog upitnika su:

- Niska stopa odgovora. Stopa odgovora je procenat ispitanika u uzorku koji su vratili popunjene upitnike.

Kod poštanskog upitnika, bez ponavljanja slanja upitnika, stopa odgovora je od 20% do 40%. Istraživači koriste različite pristupe kako bi uvećali stopu odgovora. Pre svega, oni nastoje da se obrate ispitanicima i ubede ih da učestvuju u istraživanju. Obraćanje istraživača ispitanicima ostvaruje se putem propratnog pisma koje se šalje zajedno sa upitnikom. Pored informacija o sadržaju i cilju istraživanja, propratno pismo treba da sadrži i informacije o instituciji koja sprovodi istraživanje i o finansijeru istraživanja. Na osnovu ovih podataka, ispitanici stižu uvid u legitimnost i vrednost istraživanja. Neki istraživači nude ispitanicima manje sume novca. Visina sume može da odbije ispitanike, ali oni najčešće smatraju da je novčana nadoknada simboličan gest. Najefikasniji pristup je pozivanje na altruistička osećanja ispitanika i značaj studije.

- Izostanak mogućnosti kontrole ispitanikovog okruženja. Istraživači nikada ne mogu biti sigurni ko je popunio upitnik.

- Istraživači nemaju uvid u neverbalno ponašanje ispitanika.

- Usled odsustva neposrednog kontakta, izostaje mogućnost da se razjasne nejasni odgovori, ili da se više sazna o pozadini dobijenih odgovora.

Ukoliko je namenjen heterogenoj grupi ispitanika, poštanski upitnik zahteva jednostavna pitanja, koja se mogu razumeti samo na osnovu štampanih instrukcija. U tom slučaju, u upitniku dominiraju pitanja zatvorenog tipa, tj. pitanja sa unapred ponuđenim odgovorima. Kod homogenih grupa ispitanika, onih koji poseduju neko zajedničko iskustvo – npr. kod pripadnika iste profesije – mogu da se koriste složeniji tipovi pitanja koji omogućavaju prodiranje u dubinu iskustva ispitanika.

(2) *Personalni intervju*. Postupak za prikupljanje podataka koji pretpostavlja kontakt licem u lice između ispitivača i ispitanika. Osnovni tipovi personalnog intervju su: strukturisani intervju, fokusirani ili dubinski intervju, nestrukturisani ili neusmeravani intervju.

Strukturisani intervju je najmanje fleksibilan oblik intervju. Broj pitanja, njihova formulacija i redosled identični su za sve ispitanike. Strukturisani intervju istraživači koriste kako bi bili sigurni da razlike u dobijenim odgovorima potiču od razlika među ispitanicima, a ne od razlika u primeni intervju. Kod ovog tipa intervju, upitnik popunjava ili anketar ili sam ispitanik. U prvom slučaju, anketar u direktnom kontaktu sa ispitanikom čita pitanja i beleži odgovore. Ispitanik popunjava upitnik na sledeći način:

- anketar ostavlja upitnik ispitaniku da ga sam popuni. Na ovaj način, ispitaniku se pruža mogućnost da

razmisli o pojedinim pitanjima, ali i da na njih odgovori bez prisustva nepoznate osobe.

– grupno popunjavanje upitnika odvija se uz prisustvo anketara koji može, ukoliko je potrebno, da pruži dodatna objašnjenja.

Fokusirani intervju pruža veću fleksibilnost u radu ispitivača, kao i značajnu slobodu ispitanicima da izraze sopstveno iskustvo. Elastičnost pristupa omogućava da se dođe do detalja o subjektivnom iskustvu ispitanika. Fokusirani intervju vodi se na osnovu takozvanog vodiča za intervju, seta tema ili pitanja koje se odnose na osnovne pretpostavke istraživanja. Ovaj tip intervju radi se sa ispitanicima za koje se zna da su imali neko specifično iskustvo, a koje se odnosi na sadržaj koji se ispituje.

Nestrukturirani intervju je najfleksibilniji oblik naučnog razgovora. Ispitivač ne priprema unapred pitanja, niti se pitanja postavljaju poštujući specifičan poredak. Podstičući ispitanike da izraze svoja iskustva, ispitivač ima veliku slobodu da se dotiče raznovrsnih područja, kao i da izgrađuje specifičan redosled tokom intervjuja.

U odnosu na poštanski upitnik, prednosti naučnog razgovora su sledeće:

– Kontrola situacije intervjuisanja. Ispitivač može da odredi redosled pitanja na koja ispitanici odgovaraju, kao i da standardizuje okruženje u kojem se prikupljaju podaci.

– Visoka stopa odgovora. Stopa odgovora kod naučnog razgovora je znatno viša u odnosu na poštanski upitnik, oko 95 %. Mnogi ispitanici koji ne bi izdvojili vreme da popune poštanski upitnik prihvataju zahtev da učestvuju u naučnom razgovoru. Ovo se, pre svega, odnosi na one koji imaju problema sa čitanjem ili pisanjem, ili ne razumeju jezik u potpunosti.

– Prikupljanje dodatnih informacija. Istraživač stiče uvid u lične karakteristike ispitanika i karakteristike njihovog okruženja.

Najznačajniji nedostaci naučnog razgovora su sledeći:

– Visoki troškovi. Troškovi uključuju izbor, obuku i kontrolu ispitivača, troškove putovanja, boravka na terenu i vođenja intervjuja, snimanja i prekucavanja podataka dobijenih u nestrukturiranim intervjuima.

– Anketarska greška. Iako su ispitivači obučeni da obezbede objektivnost prilikom prikupljanja podataka, oni često, aluzijama, nameću lična gledišta koja mogu da usmere odgovore ispitanika. Čak i kada izbegavaju verbalne aluzije, ispitivači mogu usmeravati ispitanike putem neverbalne komunikacije. Na odgovore ispitanika može uticati i starost, pol, rasa ispitanika itd.

Problem anonimnosti. Usled uspostavljanja neposrednog kontakta sa ispitanicima, ispitivačima ne samo da mogu biti poznata njihova imena, adrese, telefonski brojevi, već imaju i mogućnost njihovog prepoznavanja.

(3) *Telefonski intervju* je polulični postupak za prikupljanje podataka. Kao njegove prednosti navode se: relativno niski finansijski troškovi u odnosu na personalni intervju; visoka stopa odgovora; brzina u prikupljanju podataka; primenjivost na, u demografskom smislu, heterogene populacije; primenjivost na teritorijalno udaljene ispitanike. Najznačajniji nedostaci u primeni telefonskog intervju su: jednostavniji instrument, mogućnost naglog prekida intervjuja od strane ispitanika, izostajanje kontrole neverbalnog ponašanja.

➔ anketar ➔ anketarska greška ➔ ispitanik

G. Vuksanović

anketar. Osoba koja se angažuje u fazi prikupljanja podataka u terenskim *anketnim* istraživanjima. Koristeći instrumente koje su konstruisali istraživači, *a.* stupaju u kontakt sa ispitanicima i, u skladu s dobijenim uputstvima o konkretnom obliku anketiranja, dobijaju informacije od ispitanika.

Direktni oblici anketiranja podrazumevaju uspostavljanje socijalne interakcije u kojoj *a.* postavlja pitanja, podstiče ispitanika, nudi mu objašnjenja, beleži odgovore, a ispitanik odgovara, uskraćuje odgovore na neka pitanja, traži objašnjenja i (uzgredno ili brižljivo) formuliše svoje stavove. Usled složenih procesa ovako uspostavljene interakcije, s jedne, kao i epistemoloških zahteva koji proističu iz naučnog karaktera istraživanja, s druge strane, neophodno je pažljivo birati osobe koje će obaviti postupak anketiranja. *A.* treba da raspolaze određenim opštim znanjima, da poznaje sociokulturalnu situaciju u kojoj se obavlja proces anketiranja (jezik, životni stil i način komuniciranja ispitivane zajednice) i da dobro vlada primenom instrumenta. Lična tačnost i preciznost su, svakako, osobine o kojima treba voditi računa pri izboru *a.* Otvorenost i iskrenost ispitanika u značajnoj meri će zavisiti od sposobnosti *a.* da očuva staloženost i bude tolerantan i u situacijama kada su odgovori oskudni, odbojni ili se *a.* ne slaže sa odgovorima ispitanika, ili pak kada se desi da ti odgovori ispitanika izražavaju društveno neprihvatljive stavove. Ponašanje i izgled *a.* moraju da budu adekvatni situaciji u kojoj se obavlja ispitivanje.

Svaki proces anketiranja zahteva obezbeđivanje što višeg stepena standardizacije samog ispitivanja. To se postiže obukom *a.*, tokom koje oni dobijaju precizne instrukcije koje se odnose na proceduru izbora ispitanika, način uspostavljanja kontakta, primenu instrumenta,

način beleženja podataka i druge relevantne aspekte (tip i obim objašnjenja koja se smeju dati itd.). Čak i kada je reč o *a.* koji već imaju iskustva u sprovođenju anketiranja, potrebna je obuka u pogledu konkretnog istraživačkog instrumenta. Sâm rad *a.* nadzire se tokom i nakon obavljenog anketiranja. Kontrola rada tokom ispitivanja obavlja se proverom da li je *a.* kontaktirao odgovarajućeg ispitanika (uobičajeno je da se proveri makar 15% adresa na kojima je *a.* trebalo da obavi anketiranje), da li je postavio sva pitanja (to se može utvrditi naknadnim nasumičnim ispitivanjem ispitanika i poređenjem), direktnim praćenjem načina rada *a.* (supervizor odlazi sa *a.* na teren i kontroliše kvalitet njegovog pristupa). Nakon obavljenog ispitivanja, a u fazi pregledanja materijala, može se pratiti kvalitet rada svakog *a.* sagledavanjem potpunosti odgovora, uvidom u anketarske beleške, dok se u fazi obrade podataka, grupisanjem ispitanika prema *a.* koji ih je ispitivao i uspostavljanjem korelacija, mogu otkrivati eventualna ponavljanja, greške i posebni obrasci odgovora koje su ispitanici davali određenim *a.*

➤ anketa ➤ anketarska greška ➤ lična jednačina istraživača
S. Đurić

anketarska greška. Skup sistematskih grešaka čiji su izvor neodgovarajući rad i osobine *anketara*. Uz druge moguće oblike pristrasnosti, rad anketara je predmet sistematičnog i detaljnog proučavanja u metodologiji društvenih istraživanja. Počeci sistematskog praćenja rada anketara kao mogućeg izvora grešaka vezuju se za istraživanje beskućnika (1929), u kojem je Sara Rajs primetila da su kod jednog anketara ispitanici sistematično navodili alkoholizam kao razlog položaja u kojem se nalaze, a kod drugog nepovoljne i pogrešne socijalne mere. Zatim je obratila pažnju na lične osobine samih anketara i zaključila da je prvi bio protivnik uživanja alkohola, a drugi socijalista. Pošto je na ovaj način skrenuta pažnja da odgovori koje dobijaju anketari mogu biti značajno povezani s njihovim ličnim stavovima o pitanjima koja se istražuju i da to može biti važan izvor potencijalnih grešaka koje bi dovele u pitanje i najbolje osmišljen istraživački projekt, usledila su detaljna istraživanja ovog problema.

Faktore koji deluju u interakciji anketar–ispitanik Robert Kan i Čarls Kanel su klasifikovali u tri grupe. Na strani anketara to bi bili: *lični faktori* (uzrast, vaspitanje, socijalnoekonomski status, rasa, religija, pol), *psihološki faktori* (percepcija, stavovi, očekivanja, motivi, saznanji i drugi interesi) i *faktori ponašanja* (greške u postavljanju pitanja, greške u podsticanju ili sugerisanju, u motivisanju i beleženju odgovora). Mnogobrojnim istraživanjima delovanja ovih faktora na interakcije

u procesu anketiranja ustanovljeno je da je najznačajnije ponašanje anketara i način na koji on uspostavlja kontakt sa ispitanikom. Ostale činioce je u većoj meri moguće kontrolisati tako što će za određene tipove istraživanja biti angažovani anketari sa utvrđenim karakteristikama. Najčešće se sastav anketara planira tako da se izbegne značajnija socijalna distanca u odnosu na ispitanike (u pogledu starosti, društvenog položaja, obrazovanja). Ponekad je potrebno, u skladu sa osetljivošću predmeta istraživanja, usklađivati i pol, religiju ili rasu anketara ukoliko se pretpostavi da bi ovo neslaganje moglo biti izvor inhibicije ispitanika u pogledu iskrene i potpune saradnje.

Mogućnost javljanja *a. g.* i njene razmere povećavaju se upravo onda kada su anketari manje stručni, kada kod njih nije razvijen profesionalni odnos prema angažmanu u istraživanju, kada je ispitivanje manje strukturisano (veće greške se mogu očekivati u dubinskim intervjuima nego u standardizovanim upitnicima), te kada je predmet istraživanja društveno osetljiva tema.

U svakoj fazi postupka anketiranja može se javiti neki tip *a. g.*: anketar može najpre da načini grešku u postupku nalaženja ispitanika, izbegavati ispitanike do kojih je teže doći i odlučivati se za ispitivanje onih osoba koje su mu lakše dostupne. Dalje, usled nastojanja da ispitanika odobrovolji za saradnju, anketar može da se prema njemu ophodi prenatraglašeno ljubazno, iz čega se stvara odnos u kojem ispitanik uzvraća ljubaznošću i pokušava da svoje odgovore usaglasi s pretpostavkama o tome kako je dobro i poželjno odgovarati. Tokom postavljanja pitanja, anketar može da izbegava pitanja koja smatra osetljivim i koja mogu situaciju ispitivanja učiniti nelagodnom. Takođe, anketar može pretpostavljati da na osnovu samo nekih dobijenih odgovora može znati odgovore ispitanika i na ostala pitanja, pa ih u anketiranju preskače. Tu se, kao važan izvor *a. g.*, javljaju očekivanja anketara da je gledište ispitanika konzistentno povezano, pa je dovoljno čuti nekoliko njegovih odgovora kako bismo znali odgovore i na sva ostala pitanja. Dalje, anketari mogu da očekuju slaganje odgovora ispitanika s njihovim društvenim položajem, pa čim ustanove karakteristike položaja ispitanika pretpostavljaju i strukturu njegovih odgovora. Neprecizno i nepotpuno beleženje odgovora (ili njihovo slobodno interpretiranje) takođe je značajan izvor grešaka.

Najveći broj *a. g.* može se izbeći pravilnom obukom anketara pre početka terenskog rada, kao i sistematskom kontrolom njihovog rada. Anketari moraju da prođu prethodnu obuku za rad na terenu i pravilnu primenu istraživačkog instrumenta. Treba im objasniti značaj njihovog posla za uspeh istraživačkog projekta i potrebu da s dovoljno osetljivosti saslušaju odgovore ispitanika, da ih

motivihu i održe njihovu koncentraciju tokom celokupnog ispitivanja i objektivno, verno i precizno pribeležu njihove odgovore.

➡ anketa ➡ anketar ➡ lična jednačina istraživača

S. Đurić

anomija (gr. *a* – ne; *nómos* – zakon). Najkraće se može odrediti kao odsustvo zakona ili *bezakonje*, odnosno kao stanje nedelotvornosti, raspada i nepostojanja društvenih normi. U sociologiju je ovaj pojam uveo Emil Dirkem, da bi njime objasnio kako dolazi do nepravilnih oblika podele rada, tj. onih u kojima se razvija funkcionalna zavisnost ali ne i solidarnost. To se dešava zbog nenormalnih društvenih uslova koji dovode do »anomijske podele rada«, koja više ne obezbeđuje solidarnost i funkcionisanje društvenog sistema. Stanje *a.* obično je povezano sa masovnim oblicima ispoljavanja devijantnog ponašanja ljudi. Na društvenom planu, to stanje se najčešće javlja prilikom prelaska iz jednog društvenog sistema u drugi, a na individualnom ono je uglavnom vezano za naglu promenu materijalnog (siromašenje), društvenopravnog (zatvor), građanskog (gubitak građanskih prava), profesionalnog (gubitak posla), bračnog (razvod, bolest, duže odsustvo, smrt bračnog partnera), stambenog (ostajanje bez stana) ili teritorijalnog (preseljenje) statusa, a u svom najoštrijem obliku ispoljava se kroz ubistvo ili tzv. anomično samoubistvo.

Dirkemovo određenje *a.* zasniva se, između ostalog, i na njegovom razlikovanju između »normalnog« i »patološkog«. Verujući da postoji stanje moralnog zdravlja društva, koje jedino nauka može kvalitetno odrediti, i ističući da su normalno i patološko istorijske kategorije, on je, uzimajući opštost kao spoljašnje obeležje normalnosti neke pojave, naglasio da je neka društvena činjenica normalna za određeni društveni tip kad se kreće u proseku društava ove vrste, posmatranih u odgovarajućoj fazi njihovog razvoja. Na osnovu toga, dolazi se do poznate Dirkemove teze da je kriminalitet normalan ukoliko se kreće u granicama proseka za dati tip društva. I ne samo što je normalan nego mu se mora pripisati i značajna dinamička uloga, budući da sprečava okoštavanje kolektivne svesti i omogućava prodor novoga u društvu. Naravno da se ovde »kriminal« shvata veoma široko – kao sve ono što vređa osnovna kolektivna osećanja i izaziva društvenu osudu i kažnjavanje.

Inspirišući se tumačenjem sukoba koje je dao Tomas Hobs, Dirkemovim pojmom *a.* i teorijom Maksa Vebera o ulozi specifične protestantske etike u nastanku kapitalizma, Robert Merton smatra da je za nastanak *a.* bitna tenzija koja se javlja kod pojedinaca ili društvenih grupa, onda kada se »opšteprihvaćene« norme i vrednosti nalaze

u raskoraku sa društvenom stvarnošću. Prema njegovom mišljenju, devijantno ponašanje je simptom provalije koja postoji između kulturom nametnutih aspiracija i društveno strukturisanih mogućnosti. Tu se, dakle, polazi od pretpostavke da se u američkom i drugim industrijalizovanim društvima kao opšteprihvaćena vrednost smatra materijalni uspeh koji je, u principu, podjednako dostupan svima, pri čemu se kao podobna sredstva za njegovo postizanje uzimaju samopregoran rad i samodisciplina. U tom smislu, svi ljudi bi trebalo da imaju jednake šanse, a neuspeh bi se tumačio nedovoljnom upornošću i, uopšte, napuštanjem ambicija.

Kako se ljudi, međutim, ne nalaze na jednakim početnim pozicijama i kako ne prihvataju svi podjednako te »nesporne« vrednosti, javljaju se značajne razlike između pojedinaca u pogledu mogućnosti i ishoda tako shvaćenog uspeha. Budući da osećaju snažan pritisak da se po svaku cenu ide napred, ako ne na zakonit, a ono makar na nezakonit način, neuspešni se osećaju odbačenim i drugačijim zbog svoje navodne nesposobnosti, te mogu doći u iskušenje da počnu da se devijantno ponašaju. Početna nejednakost stvara tako pogodnu osnovu za anomično ponašanje, a time i za nasilje. Naravno, to nipošto ne znači da će svi »neuspešni« pojedinci posegnuti za devijantnim ponašanjem, niti da će »uspešni« biti lišeni takvih iskušenja. Drugim rečima, nesklad između težnji i mogućnosti nije svojstven samo »nižim« društvenim slojevima nego se on, u podjednako meri, može pojaviti i kod ostalih, koji u taj raskorak – uključujući tu i tenzije koje ga prate – zapadnu iz bilo kojih razloga, bez obzira na to da li on objektivno postoji ili je samo subjektivno prepoznat i doživljen kao takav.

Merton razlikuje pet mogućih načina na koje se može reagovati na suprotnosti koje postoje između društveno prihvaćenih vrednosti i ograničenih sredstava za njihovo ostvarenje: konformistički, inovatorski, ritualistički, odustajući i buntovnički. *Konformisti*, u koje spada većina ljudi, prihvataju dominantne društvene norme i vrednosti, kao i uobičajena sredstva za njihovo postizanje, bez obzira na to da li su i sami uspešni ili ne. *Inovatori* se drže prihvaćenih vrednosti, ali koriste pogrešna ili nezakonita sredstva u njihovoj realizaciji, kao u slučaju kriminalaca koji se bogate baveći se nelegalnim aktivnostima. *Ritualisti* se mehanički pridržavaju ustanovljenih pravila radi njih samih, ne pitajući se o njihovoj svrsi, niti o vrednostima koje stoje iza njih, te se uglavnom posvećuju rutinskim poslovima koji im ne pružaju gotovo nikakve izgleda na uspeh i napredovanje. *Odustajući* (oni koji odustaju) sasvim napuštaju takmičenje, odbacujući kako važeće vrednosti tako i uobičajena sredstva za njihovu realizaciju, te uglavnom žive povučeno i izolovano. Najzad, *buntovnici*